

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2024-30-1-5>
УДК 177.72

Ольга Сухомлинська

Від гуманізму до неогуманізму, постгуманізму та трансгуманізму: педагогічне прочитання

Стаття присвячена висвітленню понять гуманізм, неогуманізм, постгуманізм, трансгуманізм, їх прочитанню крізь призму педагогічної науки і практики. Текст написаний на основі аналізу українських, французьких, польських джерел, а також власних міркувань. З'ясовано, що класичне тлумачення гуманізму впродовж останніх десятиліть піддавалося різним дослідникам перегляду через щораз більші протиріччя між соціальними, економічними, духовними потребами суспільства і розглядом гуманізму з його антропоцентричним ставленням до людини як міри всіх речей. Виявлено, що вони привели до розширеного і видозміненого його розуміння, який отримав назву неогуманізм (новий гуманізм). У статті охарактеризовано тлумачення дослідниками неогуманізму, що спирається на морально-етичні ідеї й ідеали, які стосуються філософських, екологічних, педагогічних та інших аспектів життєдіяльності людини. Відзначено, що внаслідок різкого зростання нових технологій виникли дві критичні до гуманізму/неогуманізму концепції – постгуманізм і трансгуманізм. У тексті розкрито поняття постгуманізму, який, за твердженням дослідників, розглядає людину в єдності, злитті з машинами, технологічними пристроями, тобто людського і нелюдського. Надано основні характеристики постгуманістичних тенденцій, які свідчать про поступове зникнення людини як активної і самодостатньої дієвої особи. Зазначено, що відповідно трансгуманізм, як радикалізоване відгалуження постгуманізму, сконцентрований на використанні технологій з метою створення досконалої у фізичному і розумовому відношенні людини (Homo Perfectus), коли стирається різниця між людиною і машиною. Показано, як ці процеси впливають на сучасну систему освіти, яка у прискореному темпі поглинає нові технології, замінюючи свій традиційний інструментарій навчання читанням, письму, рахунку, спрямований на формування «довгої» пам'яті, на технологізовані пристрої. У статті також порушено питання неогуманізму, який носить біоцентричний характер, а в педагогічному аспекті проявляється як гуманне ставлення до природи, живих істот, насамперед тварин. Така тенденція набуває особливої актуальності в умовах екоциду, спричиненого воєнними діями росії проти України. Зроблено

© Ольга Сухомлинська, 2024

висновок про необхідність ознайомлення з цими процесами, їх урахуванням для розбудови сучасного вітчизняного освітнього простору.

Ключові слова: гуманізм, неогуманізм, постгуманізм, трансгуманізм, людина, дитина, технології освіти, виховання.

Вступ

Термін *гуманізм* має широкий вжиток у сучасному інформаційному полі: науковому, публіцистичному, культурологічному, педагогічному, психологічному, екологічному тощо. Загалом легше знайти галузь, де він не вживається, ніж перелічувати ті, де він загальноновживаний. Часто він не вимагає спеціального пояснення, але водночас у процесі кардинальних змін в соціальних, культурних, суспільних сферах й, відповідно, у ціннісних орієнтаціях наповнюється новими смислами, новим змістом. Нове розуміння виходить за межі тлумачення класичного поняття *гуманізм*: воно розширюється, переглядається, вбирає в себе нові смисли, отримує як позитивні, так і негативні конотації, кількість яких весь час збільшується. «Концепція гуманізму стає предметом все зростаючої критики, – зазначають сучасні французькі дослідники, – спрямованої не лише на те, щоб її очорнити, але й поставити під сумнів її успіхи в світлі сучасних соціальних проблем і зокрема експонціального зростання нових технологій» [Centre national de ressources textuelles et lexicales 2019].

Значимо, що ця критика, а скоріше невдоволеність тлумаченням гуманізму має щораз більшу кількість прихильників в усьому світі, які прагнуть привести у відповідність ідеї гуманізму з реальністю в часи переходу до нових форм соціального буття, нової ідеології. Ці процеси призвели до того, що від гуманізму відділилися такі світоглядні концепції як *неогуманізм*, *постгуманізм*, *трансгуманізм*, які набули нового, відмінного від традиційного поняття змісту. Різні дослідниками тлумачать їх по-різному, єдиного погляду на їх розуміння не існує. Однак у контекстуальному наповненні цих нових варіацій лежить людина, ціннісний світогляд, який розглядають через соціальні ідеї і запити, що завойовують панівне місце у суспільстві.

Виникає потреба вичленення і розкриття цих нових понять як таких, що мають прямий стосунок до освіти і виховання. Але почнемо з гуманізму. Попри широку вживаність цього поняття, як одного з провідних філософських й водночас педагогічних принципів, його розгляд у сучасній вітчизняній науковій літературі останнім часом був зосереджений на дослідженні й розкритті його зародження, розвитку, а також сучасного стану в його традиційному прочитанні (Г. Балл, 2006; І. Бех, 1994, 2014, 2015; І. Бичко, 2002; Н. Хамітов, 2017 та ін.). Щодо таких похідних понять як неогуманізм, постгуманізм та трансгуманізм, то вони, на нашу думку,

недостатньо досліджені, насамперед у загальногуманітарному контексті. Серед публікацій на цю тему назовімо збірник тез «Гуманізм. Трансгуманізм. Постгуманізм», в якому оприлюднено матеріали доповідей та виступів на міжнародній науково-теоретичній конференції в м. Суми (2013), присвяченій актуальним питанням філософської антропології, компаративістики, філософії культури, політологічних та гендерних досліджень [Гуманізм. Трансгуманізм. Постгуманізм 2013]. Розкриває поняття неогуманізм і Т. Кірик у статті «Сучасний рух гуманізму до неогуманізму» [Кірик 2016]. Педагогічний погляд на це питання щонайбільше описаний у польському журналі «Studia Pedagogica Ignatiana», який у 2017 р. присвятив цілий випуск темі: «Трансгуманізм, постгуманізм і майбутнє виховання». У ньому зібрано 7 статей та 3 рецензії, що репрезентують різні точки зору і різні погляди на педагогічні аспекти розглядуваної тематики. Але цих публікацій, на наш погляд, недостатньо, а наявні джерела не відрефлексовані, отже питання потребує більш докладного вивчення, аналізу й висвітлення. Ми прагнемо більш глибоко розкрити нові поняття, похідні від гуманізму, і виявити /показати їх через актуальні питання сучасної освіти і виховання дітей і молоді.

Про гуманізм

Коротко зупинимося на розкритті поняття *гуманізм*, що виникло наприкінці XVIII ст. й довгий час означало виключно культурне, філософське, художньо-мистецьке явище, течію, що зародилася в XIV ст. в Італії в епоху Відродження. Упродовж наступних століть у це поняття набувало різного змісту, залежно від ступеня суспільного розвитку, панування певних ідеалів та національно-культурних ознак. Словник французької академії у своєму дев'ятому виданні наводить три визначення гуманізму:

- Рух ідей, що панували у Європі у XV та XVI ст. і виступали за повторне прочитання і критичне вивчення давніх текстів.
- Окрема культура, що виникла як результат знайомства і захоплення класичними авторами, насамперед грецькими і латинськими, розвиток їхніх ідей.
- Доктрина, філософське ставлення, рух думок, що вважає людину своєю метою і найвищою цінністю і спрямована на розвиток людської особистості і повагу до її гідності [Centre national de ressources textuelles et lexicales 2019].

Останнє визначення найбільш розповсюджене і відповідає сучасному сприйняттю гуманізму, включає цілий комплекс цінностей, притаманних людині.

Українські автори також звертаються до визначення поняття гуманізм. У «Філософському енциклопедичному словнику» (2002),

представлено наступне тлумачення: «...система світоглядних орієнтацій, центром котрих є людина, її самість, високе призначення та право на вільну самореалізацію. Гуманізм визнає вивільнення можливостей людини, її благо критерієм оцінки соціальних інститутів, а людяність – нормою стосунків між індивідами, етнічними та соціальними групами, державами» [Шинкарук 2002]. В «Енциклопедії освіти» (2008), випущеної під егідою НАПН України, поняття гуманізм не зазначено, а в другому її виданні, доповненому і переробленому, воно вже введено і тлумачиться як «...людинолюбство; гармонійний розвиток особистості та самореалізація її сутнісних сил; світогляд; система ідей та поглядів на людину як найвищу цінність» [Журба, & Школьна 2021]. Загалом у сучасній педагогічній літературі гуманізм часто виступає синонімом таких понять як дитиноцентризм/людиноцентризм, особистісно орієнтовані освіта і виховання, саморозвиток і самореалізація.

Про неогуманізм

Нові поняття, пов'язані з гуманізмом, почали з'являтися у другій половині ХХ ст., коли людська спільнота, зокрема у розвинених країнах, ступила на шлях радикальних змін, насамперед в економіці, істотно змінюючи всі суспільні зв'язки й стосунки та розбудовуючи суспільство, що сьогодні носить назву постіндустріальне (або постноевропейське). Воно поділяє людей на виробників і споживачів, зацікавлених у високому економічному статусі один одного; через вибух високих технологій першочергового значення набуває людський капітал, а знання стають вирішальним фактором розвитку суспільства [Белл 1996].

Нині багато дослідників прочитують і кваліфікують гуманізм як *неогуманізм* – тобто новий гуманізм, і його нинішнє розуміння суттєво відрізняється від класичного. Так, в одній зі статей зазначено, що сучасний гуманізм – це система наукових знань, до якої входять антропологічні, філософські, психологічні, юридичні, екологічні та педагогічні знання. Унаслідок аналізу, синтезу та модифікації цих знань, нових ідей та ідеалів, сформувався новий гуманізм з його новими вимогами до особистості. Зокрема: *особистісні* – ідеали здорового і осмисленого життя; *моральні* – прийняття і слідування загально визнаним нормам моралі; *цивільні* або *правові* – дотримання правових норм держави; *естетичні* – сформованість естетичного смаку, уміння відрізнити прекрасне від потворного; *інтелектуальні* – культивування цінності розуму, пізнання, критичного мислення; *екологічні* – діяння відповідно до екологічної етики, спрямованої на збереження та оздоровлення навколишнього середовища [Мараєва, & Долішняк 2022].

Уже згадувана нами дослідниця Т. Кірик присвятила свою статтю аналізу документа «Неогуманізм: декларація світських принципів і цінностей – особистих, соціальних і планетарних», розробленого американським дослідником Полом Куртцом у 2010 р. Декларацію складено з 9 розділів, куди ввійшли: світськість як логічний розвиток ідей, закладених у Відродженні і Просвітництві, що спираються на відкритість до співпраці, не зважаючи на релігійні переконання; позитивна налаштованість; розвиток критичного мислення; підтримка цивілізаційних цінностей і норм поведінки; захист права на недоторканість приватного життя; підтримка демократії, справедливості і свободи; верховенство права; вірність перед законом; захист довкілля; необхідність обмеження чи регулювання кількості населення; критика ідей необмеженого споживання; подолання егоцентричного індивідуалізму і викоринення національного шовінізму тощо [Кірик 2016].

Як бачимо, нові умови, породжені постіндустріальними процесами, долучили до традиційного розуміння гуманізму багато інших смислів. Вони не тільки стають розширеними, більш спеціальними і гнучкими, а й стосуються не лише чоловіків, а й жінок, дітей, різних меншин, релігійних вірувань, природи, тварин тощо. Коли вони набувають більш-менш чіткого окреслення і їх поділяє значна кількість людей, тоді моральні правила і норми, закладені в новому гуманізмі, для більшої акцентуації й прискореної комунікації постають у текстах міжнародних організацій, які, через свої документи і приписи, розповсюджують їх, і згодом вони набувають обов'язкового виконання для своїх членів. Це такі організації як ООН, ЮНЕСКО, Європейський Союз, Організація економічного співробітництва і розвитку, Рада Європи, учасницею яких є Україна, а також міжнародні громадські та благодійні організації, які виробляють і пропонують правила соціальної поведінки.

Про постгуманізм

Відтак соціальні умови постіндустріального суспільства не лише висунули нові економічні, технологічні й інформаційні ідеї, концепції, підходи, а й змінили погляди на людину, яку назвали «людським капіталом» й розглянули її як соціально-економічну категорію. Це спричинило виникнення на основі неогуманізму нової концепції – *постгуманізму*, де особистість – це результат певних соціальних умов, суспільного розвитку, вона вже не є беззаперечною і однозначною своєю метою і найвищою цінністю, спрямованою на свій розвиток і повагу до своєї гідності – до неї висувують низку умов, за яких вона «повідільно розчиняється в сучасному світі» (Мішель Фуко [Foucault 1966]).

Це світогляд, що заперечує незмінність людської природи і стверджує постійне вдосконалення (як власне і гуманізм, і неогуманізм), але, і у цьому є відмінність, – він наголошує на єдності, злитті людини з машиною, технологічними пристроями, тісному зв'язку між людським і нелюдським, їх інтеграції, коли людина «як міра всіх речей» зникає, втрачає своєрідність своєї особистості, а натомість постає як *кіборг* або ж розглядається як рівний серед усіх живих створінь природного і тваринного світу.

Торкнемося коротко технологічного аспекту, який, власне, і асоціюється з постгуманізмом. Дослідники і прихильники цієї концепції стверджують, що єдині технології формують єдину людину, яка тяжіє до все більшого злиття з технологічним світом. Нині людина вступила в таку фазу стосунків з технологіями, в якій дуже важко відокремити машину від людини. Тобто людина/дитина настільки інкорпорована у технології, що відчуває себе не-людиною, коли поряд немає мобільного телефона, комп'ютера, інших гаджетів, доступу до інтернету. Чисельні факти нашого життя свідчать про пряму залежність людини від технологій [Якубіна 2008]. Яскравим прикладом стало зникнення на певний час внаслідок хакерської атаки 12 грудня 2023 року мобільного та інтернет зв'язку в оператора Київстар [Коваль 2024], за якого велика кількість людей відчували себе схвильованими й розгубленими.

Звернемося до іншого, майже протилежного аспекту постгуманізму. Загально визнано, що гуманізм/новий гуманізм розглядає людину антропоцентрично, а постгуманізм підходить до неї значно ширше – в контексті інших способів життя, інших ідеалів і цінностей. До таких належить концепція, за якої тварини стають єдиним цілим з усім живим світом. Вона знімає різницю між людиною і природою, насамперед тваринами. Йдеться про зооцентризм як відгалуження постгуманізму, який ототожнює людину і тварину, наділяючи цю останню тими ж правами, що й людину.

Ця ідея набула особливого звучання в біоетиці, інтегрованій міждисциплінарній галузі знань, що спирається на медичні й біологічні науки, але пріоритетною в їх контексті виступає етика. У той же час вона посуває з першого місця людину і ставить в рівноцінне становище всіх живих істот. Нині побутує думка, що поклав початок цим ідеям нещодавно перевідкритий німецький теолог, пастор, учитель Фріц Яр (1895–1953), який ще у 1927 р. стверджував: «Поважай кожне створіння передусім як таке, чие існування є самоціллю і обходься з ним по можливості саме таким чином!» [Засс 2016]. Цей не-антропологічний підхід і дозволяє говорити про постгуманістичний поворот в науках про етику в екологічній гуманітаристиці, за якої картина світу сповнена зв'язками, інтеграцією найрізноманітніших складників – наук про життя (природничих наук)

та етики, які демонструють критичне ставлення до традиційної парадигми, до патріархальних цінностей (домінування людини над природою); відмову від національної та іншої виключності й пошануванні всіх форм життя [Вирський 2013].

Таке постгуманістичне сприйняття поділяють далеко не всі ідеологи й дослідники та учасники руху за «звільнення» тварин, а надто релігійно налаштовані дослідники постгуманізму. Джузепе Марі з Католицького університету Святого Серця (Італія) у статті «Постгуманізм: небезпеки, можливості та виклики» стверджує, що не слід недооцінювати небезпек, пов'язаних з постгуманістичною точкою зору. Він вважає неправильним говорити про «права тварин» та «права землі», тому що це передбачає не лише антропоморфізацію як тварин, так і природного середовища, а й регрес столітнього розвитку (*regressing by centuries*). Важкий історичний шлях, що привів до визнання гідності людини, почався з антропоморфізації як тварин, так і землі. Тільки з часом людська самосвідомість виросла настільки, що визнала справжню окремішність людства, виділила різницю між людьми і тваринами. І в цьому процесі важливо не те, що тварини та земля мають права, але перш за все те, що людина має обов'язки щодо них [Марі 2017].

І тут важко не погодитися щодо відповідальності. Так, «Всесвітня декларація прав тварин», що була прийнята ЮНЕСКО у 1990 р., є результатом широкого руху за наділення правами тварин, спрямована на їхній захист мораллю і законами. Тут вони постають самодостатніми, як індивіди, але основою її положень все ж залишається відповідальність людини, її дій і поведінки і стосовно природи, і стосовно тварин. У 2006 р. Україна також прийняла закон «Про захист тварин від жорстокого поводження», який став результатом тиску громадянського суспільства і зокрема екологічних організацій, які довгий час боролися проти жорстокості в поводженні з тваринами, за відповідальність людини перед живою природою.

Про трансгуманізм

В умовах розпливчатості тлумачення постгуманізму в його структурі виникне поняття трансгуманізму, який також має різне прочитання: як складник постгуманізму, як система поглядів на досягнення і перспективи науки, як міжнародний рух на підтримку використання науки і технологій з метою вдосконалення розумових і фізичних можливостей людини, як зусилля до створення *Homo Perfectus* (досконалої людини), яка позбудеться власних біологічних обмежень за допомогою нанотехнологій, генної інженерії, психофармакології, інформованості та пізнавальних прийомів тощо [Dancak 2017]. Термін *трансгуманізм*

був придуманий англійським еволюційним біологом, еволюціоністом, першим генеральним директором ЮНЕСКО Джуліаном Гакслі, який у 1957 р. застосував поняття «еволюційний гуманізм», або ж трансгуманізм, який, на його думку, мав просувати ідею про те, що люди здатні перемогти, подолати свій фізичний стан завдяки науці і технічним засобам [Centre national de ressources textuelles et lexicales 2019]. До технічного або вірніше технологічного трансгуманізму відносять технології, коли живих істот, переважно тварин, використовують як видатковий матеріал в медицині, фармакології, косметології, а також у випадку, коли живі істоти стають частиною штучного технологічного світу.

Український дослідник Юрій Мартинюк у своїй статті «Трансгуманізм і постгуманізм: етична проекція» цитує американську дослідницю Кетрін Хейлз, яка в своїй книзі «Як ми стаємо постлюдиною» (1999) описує чотири основні характеристики постгуманістичних та трансгуманістичних тенденцій [Хейлз 2013]. По-перше, інформаційні структури є більш важливими та необхідними для буття, ніж будь-яке «матеріальне втілення, відтак втілення в біологічному субстраті розглядається як нещасний випадок історії, а не неминучість життя». По-друге, свідомість є епіфеноменом (вторинним явищем – *O. C.*), оскільки не існує нематеріальної душі. По-третє, тіло є лише протезом, яким людина вчиться користуватися та маніпулювати. Унаслідок заміна або посилення людських функцій іншими протезами є лише природним продовженням наших фундаментальних відносин з первинним вродженим тілом. Й, насамкінець, постгуманізм розглядає людину як сукупність буттєвих здатностей «зчеплених інтелектуальними машинами. У постлюдині не існує суттєвої різниці або абсолютного розмежування між тілесним існуванням і комп'ютерним моделюванням, кібернетичним механізмом і біологічним організмом, робототехнікою та людським призначенням» [Мартинюк 2016].

Відтак трансгуманізм – це не лише філософське поняття, не лише ідеологія, а великою мірою технології, що бурхливо розвиваються. Це і Штучний Інтелект (ШІ), яким починають нас лякати його ж винахідники, зростання значення медицини як продовження життя людини і, головне, молодості, призупинення природного старіння, біоінженерія, молекулярні нанотехнології, кріоніка, передача людської свідомості у віртуальний світ, колонізація космосу тощо.

Сучасні французькі дослідники перелічують конкретні артефакти, які свідчать про стирання меж між людиною і штучно нею зробленими предметами: інтегровані до тіла, прищеплені протези (антропотехніка); можливість спілкування з роботами (людино-машинний інтерфейс); здатність людини змінити стать або ж гендер (змінюваність); створення штучного середовища, яке замінює природне середовище (вір-

туальна реальність); можливість через соціальні мережі і блогосферу висловлювати будь-які твердження, перевірені й аргументовані чи ні, тим самим стираючи межі між фантазіями і правдою (епоха постправди) [Centre national de ressources textuelles et lexicales 2019].

Так, ми вже живемо у цій реальності, кожен з нас – і дорослі, і діти.

На основі постгуманістичних і трансгуманістичних ідей створено досить велику кількість художніх творів і фільмів, серіалів, відеоігор про роботів, кіборгів, андроїдів, яких важко навіть перелічити: вони досить давно закріпилися не лише в масовій культурі, а взагалі в культурному просторі, а з розвитком технологій їх дивиться практично весь світ, найперше молодь. І для неї цей трансгуманістичний світ вже є звичним.

Створення ШІ стало предметом розгляду на спеціальному засіданні Ради безпеки ООН (18 липня 2023 р.), де йшлося про те, що ШІ у разі його неконтрольованості може загрожувати світові і людству, а 22 березня було оприлюднено звернення 32 тис. науковців і бізнесменів про припинення дослідів з ШІ принаймні на пів року.

Поки що основою цих змін і покращень є людина, людська сутність, але не як «міра всіх речей», не «цар природи», а як недосконалий суб'єкт, який не сам удосконалюється завдяки освіті й самоосвіті, а його вдосконалюють різноманітні технології.

Про нові тенденції в контексті освіти

Тепер порушимо питання: яке ці ідеї (неогуманізму, постгуманізму, трансгуманізму) пов'язані з освітою, чи мають вони значний вплив на неї? COVID-19 та російська агресія розвинули й поглибили інтерес до цих ідей, здійснили помітний вплив на український освітній простір. Показово, що нинішній віце-прем'єр-міністр, міністр цифрової трансформації України Михайло Федоров опікується освітньою галуззю, курує процеси, що відбуваються в ній. А це означає, що ми робимо ще один крок у створенні постмодерної людини – вже з ранніх літ формуємо постмодерну дитину, яка живе в онлайн просторі – вимушено чи добровільно. Ми радіємо, що наші діти забезпечені новітніми гаджетами, мають швидкісний інтернет і не замислюємося над тим, що дитина втрачає або, м'яко кажучи, не отримує в процесі навчання.

А це окреме важливе питання – дорослішання і технології. Інформаційний процес, комп'ютерні технології починають заміщувати функції, що їх виконувала людина – жива та авторитетна. Спостерігаємо, що діти, навіть ті, які ще не вміють добре ходити і говорити, дуже добре вправляються з різними гаджетами. Іконна, візуальна, а не графічна інформація не потребують селективної, логічної і системної розумової роботи, вона репрезентативна і не вимагає певної стадії навчання. Комп'ютерні

технології, якими оволодівають діти, спрямовані на швидку реакцію у той віковий період, коли дитина не має власної рефлексії і усвідомлення власної особистості, власного «Я». Вона сприймає і запам'ятовує стимули, реакції і підкріплення відповідно до вимог технологічного середовища, а не дослухається до самої себе, у неї не розвивається рефлексія, «довга» пам'ять, запам'ятовування, вона не оцінює себе, свої вчинки й, таким чином, не відбувається ознайомлення з мораллю у її педагогічному розумінні, в неї не розвиваються людські якості.

До цього доєднується проблема зникнення дитячої допитливості: її заміщує інформаційний, часто кліповий потік. Інформація загальнодоступна і для її здобування не потрібно докладати певних зусиль. Відоме й ще не пізнане не поєднані містком допитливості і поведирем по лабіринту знань – дорослим, чи то учителем, наставником, чи батьками. Кіборги, роботи стають для дітей більш своїми, більш знайомими, звичними, ніж живі люди – батьки, вчителі [Сухомлинська 2016].

На цьому етапі можна стверджувати, що освіта багато чого не враховує і навіть втрачає. Промовистим прикладом такого стану речей стали результати PISA-22 – міжнародного оцінювання учнів 15-річного віку, за яким українські школярі продемонстрували слабке вміння читати (читацьку грамотність) та низьку спроможність мислити самостійно [Струк 2023]. Не рідкість, коли старшокласники не вміють читати й переказувати прочитане. Звичайно, не можна покладати відповідальність за такий стан освіти цих школярів виключно на інформаційно-комп'ютерні технології, але й применшувати їх не варто.

Для більш старших дітей – старшокласників та студентів – з'явився ChatGPT – програма або чат-бот ШІ, який спілкується з людиною в чаті чи месенджері, відповідає на запитання, задані людиною (користувачем), і, головне, – надає йому наукову чи методичну інформацію, що існує в Інтернеті. Тобто сьогодні вже не старшокласник, студент самостійно знаходить відповіді на поставлені питання, вишукує інформацію, логічно її вибудовує, розмірковує над нею і критично оцінює. Все це за них робить ШІ. Чи не вбачає педагогіка у цих процесах загрозу формування цілісного світогляду, абстрактного/критичного мислення і взагалі розумового розвитку в цьому технологічному, штучному середовищі?

Щодо виховання, то *неогуманізм* розглядає його як особливу місію, а особисту моральність – як його головний складник. Він долучає до виховання, з огляду на розвиток суспільства, нові ідеї, що з'явилися у етиці. Відтак, до неогуманістичної етики, окрім свободи, толерантності, гідності мають входити ідеї, що відповідають рівності всіх – жінок, дітей, національних і сексуальних меншин, інвалідів, тварин і навіть природи. У багатьох європейських країнах усі ці етичні норми і постулати, міркування, включені як відповідні тексти і теми в освітній і вихов-

ний процеси, тобто закладені у зміст освіти. Чого не можна сказати про українську освіту, де багато з цих питань і досі поза увагою. Винятком є теми щодо розвитку критичного мислення, які досить широко представлені у навчальній і методичній літературі. Але, попри цей виняток, автори нечасто акцентують увагу на таких компонентах змісту освіти і виховання, які потребують самостійної критичної оцінки, зокрема тих проблем, які перелічені вище.

Важливим, на наш погляд, для освіти є питання про розвиток біоетики, і саме у цій царині прикладені помітні зусилля, які можна кваліфікувати як неогуманізм біоцентричного характеру. Нині в умовах війни ставлення людини до тварини, живої природи актуальні як ніколи. Через знищення всього живого, активні бойові дії, бомбардування гине природа, гинуть і стають безпритульними й каліками дикі, свійські та хатні тварини. Спостерігаємо посилення діяльності, розширення спектру зусиль не лише волонтерських і благодійних організацій, а й більш широку включеність педагогів, вихователів, дітей у процеси захисту довкілля – це і курси з екологічної етики для старшокласників, програми з етики відносин з природою в основній школі, а найголовніше – розгортання практичної діяльності у позашкільній освіті, де працюють натуралістичні відділення, секції, гуртки, робота яких спрямована на милосердне, дбайливе і відповідальне ставлення до світу живого. Підкреслюємо, що ми розглядаємо ці процеси як неогуманістичну педагогіку, яка має тенденцію до подальшого розвитку і поширення.

Але ці процеси не знімають, а, можливо, й сприяють розвитку постгуманістичних тенденцій, прискорюють їхній вплив на освітній простір. На жаль, ми не бачимо педагогічних теоретизувань на цю тематику, насамперед щодо технологічних аспектів постгуманізму, який вже ввійшов у наше життя. Не такий стан справ у зарубіжжі. Так, ознайомлення з часописом «*Studia Paedagogica Ignatiana*», який має підзаголовок «Трансгуманізм, постгуманізм і майбутнє освіти», показало, що польські, чеські, німецькі, італійські, словацькі дослідники ще у 2017 р. порушили питання: «Чи судилося нам, як і раніше, залишатися людьми?» і шукають відповіді на це гостре і болісне питання. Те що воно постає саме так, свідчать поміщені у номері статті. Так, наприклад, у рецензії польського дослідника Маркуса Ліповича на книгу Міхала Клічковскі «Народження кіборгації: нова евгеніка, трансгуманізм та розквіт освіти» (2014) наголошено, що нині формується «трансгуманістичний образ людини, ... аналогічний комп'ютерному файлу, який ви можете змінити за бажанням або ж перенести його на інший пристрій, встановити його в іншу систему ...». Рецензент стверджує, що в процесі дорослішання відбуваються постійні зміни та модифікації людини/дитини, спричинених саме технічними, машинними засобами. Однак представники трансгуманізм-

му все ще вважають себе послідовниками Просвітництва, як і сучасна педагогіка, яка заснована на ідеях особистісного та соціального вдосконалення людини. Отже, і одна, й інша ідеології хочуть досягти однієї мети, але засоби її реалізації обирають різні: «...тоді як педагогіка належить до традиційних інструментів, трансгуманізм вказує на можливість або навіть необхідність посилення людського розвитку за допомогою технологічних застосувань» [Lipowicz 2017].

Учені підкреслюють, що саме з визнання людини як окремої істоти з її особливостями народилися освіта і виховання. Адже саме освіта визнає людину як неповторну, яка має тенденцію до безупинного розвитку і самовдосконалення. Італійський дослідник Джузеппе Марі радить педагогам зосереджувати увагу не на постгуманізмі, а на неогуманізмі. Такий підхід дозволить зберегти «живим», а не схоластичним і догматичним визнання людини як головної цінності; закликає не припиняти, а розширювати дослідження у цьому напрямі і діяти відповідно [Marì 2017].

Висновки

Знання цих процесів, ідей і концепцій нині має вирішальне значення для педагогічної теорії, яка, принаймні, має мати уявлення про них і враховувати для відповідної розбудови педагогічної практики, як освітньої, так і виховної. Вона має вийти за межі класичного розуміння педагогічної теорії, включити нові концепції у свої структури і разом з тим зберегти, розширити і оновити своє розуміння дитини та підходи до її виховання та освіти, які є основою і умовою її існування. Сучасна освіта чекає відповіді на питання: як виховувати і навчати дітей в умовах розповсюдження як позитивних, так і суперечливих, негативних, контрверсійних концепцій, проєктів і тенденцій, які вже ввійшли в повсякденний побут дітей і юнацтва, і водночас обстоювати насамперед гуманістичні та неогуманістичні позиції, за яких людина залишається найвищою цінністю і має усі фізичні й інтелектуальні можливості для розвитку, саморозвитку та самовдосконалення.

Посилання:

- Белл, Д. (1996). Прихід постіндустріального суспільства. У: Лях, В. (Упоряд.), *Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія* (С. 194–250). Київ: Либідь.
- Вирський, Д. (2013). Ева Доманська з приятельками (приятелями) про позалюдське/архилюдське. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*, 7, 382–387.
- Журба, К., & Школьна, І. (2021). Гуманізм. *Енциклопедія освіти*. 2-ге вид., допов. та перероб. (С. 185–186). Київ: Юрінком Інтер.
- Засс, Г.-М. (2016). Засади біоетики з протестантської традиції: ч. 1 / пер. з нім. Г. Губенко. *Філософія освіти* 19(2), 221–230. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2016-19-2-221-230>

- Кірик, Т. (2016). Сучасний рух від гуманізму до неогуманізму. *Релігія і Соціум*, 1–2(21–2), 28–34.
- Коваль, О. (2024). Якою була атака хакерів на «Київстар» та як відновлювалась компанія. *Спільнота програмістів*. 19.03.2024. <https://dou.ua/lenta/news/kyivstar-cyber-attack-restoration/>
- Мараєва, У., Долішняк, В. (2022). Перспективи гуманізму крізь призму постмодерної культури. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 34, 13–18. <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i34.1069>
- Мартинюк, Ю. (2016). Трансгуманізм і постгуманізм: етична проекція. *Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Антропний принцип в контексті актуальних проблем філософії науки»* (15–16 грудня 2016 р., Львів). Львів: ЛНМУ імені Данила Галицького, с. 155–161.
- Струк, О. (2023). PISA-2022. Найнижчі результати українські учні показали в читанні, найвищі – в природничо-наукових дисциплінах. *Лівий берег*. 5.12.2023. https://lb.ua/society/2023/12/05/587551_pisa2022_naynizhchi_rezultati.html
- Сумський державний університет. (2013). *Матеріали доповідей і виступів Міжнародної науково-теоретичної конференції «Гуманізм. Трансгуманізм. Постгуманізм»* (19–20 квітня 2013 р., Суми). Суми: СумДУ.
- Сухомлинська, О. (2016). Як дорослішають в Україні і світі: загальні тенденції і виклики. *Гірська школа Українських Карпат*, 15, 5–8.
- Хейлз, К. (2013). *Як ми стали постлюдством. Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці*. Пер. з англ. Є. Марічева. Київ: Ніка-Центр.
- Шинкарук, В., & Хамітов, Н. (2002). Гуманізм. *Філософський енциклопедичний словник*. (С. 134). Київ: Абрис.
- Якубіна, В. (2008). Комунікаційно-технологічна природа людини у концепції інформаційного суспільства Мануеля Кастельса. *Культура народів Причорномор'я*, 130, 51–53.
- Centre national de ressources textuelles et lexicales. (2019). Humanisme. *Dictionnaire de l'Académie française*. <https://www.cnrtl.fr/definition/academie9/Humanisme>
- Dancak, P. (2017). Homo Perfectus versus Education: Philosophical Reflection on Transhumanism and Education. *Studia Paedagogica Ignatiana*, 20(1), 57–71. <https://doi.org/10.12775/SPI.2017.1.003>
- Foucault, M. (1966). *Les Mots et les Choses*. Paris: Gallimard.
- Lipowicz, M. (2017). Beyond Humanity – Beyond Education? *Studia Paedagogica Ignatiana*, 20(1), 143–148. <https://doi.org/10.12775/13347>
- Mari, G. (2017). Posthumanisme: a Danger, Opportunity and Challenge. *Studia Paedagogica Ignatiana*, 20(1), 103–115. <https://doi.org/10.12775/SPI.2017.1.005>

References:

- Bell, D. (1996). The advent of post-industrial society. [In Ukrainian]. Liakh, V. (ed.). *Modern foreign social philosophy. Reader*, pp. 194–250. Kyiv: Lybid.
- Centre national de ressources textuelles et lexicales. (2019). Humanisme. *Dictionnaire de l'Académie française*. <https://www.cnrtl.fr/definition/academie9/Humanisme>
- Dancak, P. (2017). Homo Perfectus versus Education: Philosophical Reflection on Transhumanism and Education. *Studia Paedagogica Ignatiana*, 20(1), 57–71. <https://doi.org/10.12775/SPI.2017.1.003>
- Foucault, M. (1966). *Les Mots et les Choses*. Paris: Gallimard.

- Hayles, K. (2013). *How we became posthuman. Virtual bodies in cybernetics, literature and informatics*. Trans. from English by Ye. Marichev. Kyiv: Nika Center. [In Ukrainian].
- Kiryk, T. (2016). The modern movement from humanism to neo-humanism. [In Ukrainian]. *Religion and Society* 1–2 (21–2). 28–34.
- Koval, O. (2024). What was the hacker attack on «Kyivstar» and how did the company recover. [In Ukrainian]. *Community of programmers*. 19.03.2024. <https://dou.ua/lenta/news/kyivstar-cyber-attack-restoration/>
- Lipowicz, M. (2017). Beyond Humanity – Beyond Education? *Studia Paedagogica Ignatiana*, 20(1), 143–148. <https://doi.org/10.12775/13347>
- Maraieva, U., Dolishniak, V. (2022). Perspectives of humanism through the prism of postmodern culture. [In Ukrainian]. *Actual problems of philosophy and sociology* 34. 13–18. <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i34.1069>
- Mari, G. (2017). Posthumanisme: a Danger, Opportunity and Challenge. *Studia Paedagogica Ignatiana*, 20(1), 103–115. <https://doi.org/10.12775/SPI.2017.1.005>
- Martyniuk, Yu. (2016). Transhumanism and posthumanism: an ethical projection. [In Ukrainian]. *Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference «Anthropic Principle in the Context of Current Problems of the Philosophy of Science»* (December 15–16, 2016, Lviv). Lviv: Danylo Halytsky Lviv National Medical University, pp. 155–161.
- Shynkaruk, V., & Khamitov, N. (2002). Humanism. *Philosophical Encyclopedic dictionary*. (P. 134). Kyiv: Abrys.
- Struk, O. (2023). PISA-2022. Ukrainian students showed the lowest results in reading, the highest in natural sciences. [In Ukrainian]. *Livyi bereh*. 5.12.2023. https://lb.ua/society/2023/12/05/587551_pisa2022_naynizhchi_rezultati.html
- Sukhomlynska, O. (2016). How to Grow up in Ukraine and the World: Common Tendencies and Challenges. [In Ukrainian]. *Highland School of Ukrainian Carpaty*, 15, 5–8.
- Sumy State University. (2013). *Materials of reports and speeches of the International Scientific and Theoretical Conference «Humanism. Transhumanism. Posthumanism»* (April 19–20, 2013, Sumy). Sumy: SumDU.
- Vyrskyi, D. (2013). Eva Domanska with her female (male) friends about the extrahuman/archhuman. [In Ukrainian]. *Eidos. Almanac on Theory and History of Historical Science*, 7, 382–387.
- Yakubina, V. (2008). Communication and technological nature of human in the concept of information society by Manuel Castells. [In Ukrainian]. *Culture of the peoples of the Black Sea region* 130. 51–53.
- Zass, H.-M. (2016). Protestant Traditions of Bioethics Bases: p. 1 / trans. from German by H. Hubenko. [In Ukrainian]. *Philosophy of Education*, 19(2), 221–230. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2016-19-2-221-230>
- Zhurba, K., Shkolna, I. (2021). Humanism. [In Ukrainian]. *Encyclopedia of education*. 2 ed. (Pp. 185–186). Kyiv: Yurinkom Inter.

Olga Sukhomlynska. From humanism to neohumanism, posthumanism and transhumanism: pedagogical reading

The article is dedicated to highlighting the concepts of humanism, neohumanism, posthumanism, transhumanism, their reading through the prism of pedagogical science and practice. The text is based on analysis of Ukrainian, French, and Polish sources, as well as own considerations. It has been found that the classical interpretation of humanism during the last decades has been subject to revision

by various researchers due to the growing contradictions between the social, economic, and spiritual needs of society and the consideration of humanism with its anthropocentric attitude towards man as the measure of all things. It was found that they led to an expanded and modified understanding of it, which was called neohumanism (new humanism). The article describes the researchers' interpretation of neohumanism, which is based on moral and ethical ideas and ideals that relate to philosophical, ecological, pedagogical and other aspects of human life. It was noted that because of the sharp growth of new technologies, two concepts critical to humanism/ neohumanism emerged – posthumanism and transhumanism. The text reveals the concept of posthumanism, which, according to the researchers, considers man in unity, merging with machines, technological devices, that is, human and non-human. The main characteristics of post-humanist trends are provided, which testify to the gradual disappearance of man as an active and self-sufficient effective person. It is noted that, accordingly, transhumanism, as a radicalized branch of posthumanism, is focused on the use of technologies with the aim of creating a physically and mentally perfect person (Homo Perfectus), when the difference between man and machine is erased. It is shown how these processes affect the modern education system, which absorbs new technologies at an accelerated pace, replacing its traditional tools for teaching reading, writing, arithmetic, aimed at the formation of «long» memory, with technological devices. The article also raises the issue of neo-humanism, which is biocentric in nature, and in the pedagogical aspect manifests itself as a humane attitude towards nature, living beings, primarily animals. Such a trend becomes especially relevant in the context of ecocide caused by Russia's military actions against Ukraine. A conclusion was made about the need to get acquainted with these processes, taking them into account for the development of the modern domestic educational space.

Key words: *humanism, neohumanism, posthumanism, transhumanism, human, child, technologies, education, upbringing.*

Сухомлинська, Ольга, доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського (Україна).

E-mail: 2991946@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2033-285X>

Sukhomlynska, Olga, Doctor of Sciences in Education, Professor, Academician of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Senior Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics, V. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Ukraine).

E-mail: 2991946@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2033-285X>